

Соколов Віктор Юрійович,
к.і.н., головний бібліотекар сектора
енциклопедичних досліджень
науково-дослідного відділу
Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого (Київ)

Створення та перспективи діяльності віртуальних бібліотечних музеїв

Зростання ролі музейної складової в діяльності бібліотек є результатом їх інноваційної діяльності та пояснюється не тільки дією соціальних умов, об'єктивними вимогами часу, а й неформальним творчим підходом до своєї роботи бібліотечних фахівців, які створюють музейні експозиції, переважно, за особистою ініціативою при активній допомозі читачів та громадськості. Розвиток бібліотечних музеїв стає своєрідним стимулом до взаємодії книгозбірень з музеями й архівами. Використання в бібліотеках яскравих музейних форм діяльності більш емоційно впливає на користувача, ніж традиційні форми інформаційно-бібліотечної роботи, а також допомагає розширити соціально-комунікаційну функцію книгозбірень. Нині, більшість сучасних українських бібліотек та музеїв мають своє представництво у мережі Інтернет, де вони намагаються розкривати власні фонди, колекційні та тематичні зібрання, надавати інформацію про свою роботу та проведення різних заходів, створюють віртуальні виставки тощо. Бібліотечні веб-сайти відрізняються від музейних інформативністю за рахунок подання більш широкого спектру інформаційних ресурсів, певних переваг супроводження та доступу до джерел інформації, архівних матеріалів та виставкових експозицій, а також вищим рівнем структурованості. У простір сучасної бібліотеки включені не тільки книги і люди, але й комп'ютери, відео-програвачі та інша електронна медіа техніка, за допомогою якої користувачеві і бібліотекарю відкривається новий віртуальний простір, що значно розширює фізичне приміщення бібліотеки. Таким чином, бібліотечний заклад у процесі своєї еволюції долає обмеженість своїх «фізичних меж» і поєднується з єдиним світовим інформаційним простором за допомогою технологій Інтернет. Зокрема, для повномасштабного розкриття своїх унікальних фондів та документів, що зберігаються у бібліотеці, та задля охоплення більшого кола потенційних відвідувачів створюються віртуальні експозиції та музейно-виставкові комплекси. В електронній формі вони отримують навіть краще представлення на сайті бібліотеки, ніж в реальних експозиціях, розміщених у спеціально зроблених стендах. Така перевага надає певні пріоритети у розширенні можливостей створити повноцінний віртуальний музей майже для кожної книгозбірні¹.

¹ Див., наприклад, сайти таких віртуальних бібліотечних музеїв як Музей історії НБУ імені Ярослава Мудрого; Скарбниця культури: Музей історії ОННБ; віртуальний музей книги з колекції Національної бібліотеки України для дітей; віртуальний музей книги Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара; електронний музей книги

Загальні принципи організації та функціонування віртуального музею розглядалися в роботах бібліотекознавців та практиків бібліотечної справи (публікації Е. Акуліча, О. Беззубової, А. Грінкевича, Т. Гафар, Е. Єременко, Т. Максимової, В. Саркісова, О. Черченко та ін.). Віртуальні музеї є об'єктом численних досліджень за кордоном, особливо в Італії, Франції, у більшості розвинутих англomовних країнах. Діяльність віртуального музею книги ґрунтовно характеризується в статті І. Лосієвського [3]. Загальна характеристика певних чинників, послідовності створення та роботи віртуального музею історії бібліотеки було розкрито в публікаціях В. Соколова [7; 8]. Метою пропонованої статті є вивчення та характеристика специфіки створення та функціонування віртуального бібліотечного музею, визначення значення його діяльності у підвищенні ефективності роботи книгозбірні, збереженні та популяризації національної культурної спадщини.

Віртуальний бібліотечний музей – це інформаційний культурно-просвітницький об'єкт, створений бібліотекою у формі веб-сайту, інтегрованого у глобальну інформаційно-комунікаційну мережу Інтернет, призначений для ознайомлення користувачів з представленими в електронному форматі музейними матеріалами й експозиціями з використанням можливостей комп'ютерної техніки та сучасних інформаційних технологій. Термін «віртуальний» нерідко вживають у значенні «існуючий в електронному вигляді в мережі Інтернет», проте слова «електронний» і «віртуальний» не є синонімами. Поряд з терміном «віртуальний музей» часто використовують поняття «електронний музей». Проте, таке використання є менш вдалим, оскільки «електронний музей» є вузьким поняттям, ніж «віртуальний музей» (віртуальний музей, у порівнянні з електронним, має більш широкі комунікаційні можливості).

Побувають два основних типи віртуального бібліотечного музею: у формі представництва на веб-сайті реально існуючого музею та у формі уявного музею, який «фізично» відсутній, тобто не має приміщення (виділеної площі), штату, стендів, але ґрунтується на реальних експонатах, що можуть знаходитись у різних місцях. Віртуальний бібліотечний музей є уявним простором, в якому розміщуються віртуальні копії реальних музейних предметів (експонатів). Більшість таких музеїв уможливають дистанційне ознайомлення з експозиціями реальних музеїв чи музейних куточків; водночас існують і більш складні утворення (адаптивні гіпермедіасистеми), що поєднують у собі віртуальний музей і електронну бібліотеку. Віртуальний бібліотечний музей містить комплексну систему різноманітних цифрових продуктів: добірок документів, виставок, колекцій і т. ін. Поряд з колекціями цифрових зображень, текстових і фотодокументів у ньому можуть бути

представлені аудіофайли, відео, голограмні зображення, різні інсталяції, що мають історичну, наукову чи культурну цінність. Такий музей надалі стає інтегративною культурною формою, що відрізняється від традиційних бібліотек і музеїв структурною і функціональною різноманітністю; технологією безконтактної інформаційної взаємодії користувача з музейним та бібліотечно-інформаційним середовищем; комп'ютерною системою, яка забезпечує певні візуальні і звукові ефекти; інформаційним ресурсом, що водночас є засобом масової комунікації, оскільки уможливорює ведення дискусій між користувачами, публічного обміну думками і враженнями.

Віртуальний бібліотечний музей є сучасним зручним форматом бібліотечної послуги з використанням інтернет-технологій для ефективного та швидкого доступу до інформації про музейні експонати. Проте не кожна електронна колекція документів на сайті книгозбірні, наприклад, добірка старовинних світлин чи тематичних публікацій з преси, скажімо, XIX–XX ст., може вважатись віртуальним бібліотечним музеєм. Головними вимогами до будь-якого віртуального музею є продуманий комплексний підхід до його структури, з максимальним наближенням до традиційного музейного складу; глибина і різнобічність розкриття тематичних напрямів чи розділів та наявність інтерактивного програмного забезпечення, що моделює віртуальну екскурсію [9, с. 114]. Діяльність таких музеїв має базуватись за умов дотримання низки критеріїв, зокрема: репрезентативності та змістовності віртуальної експозиції; багатоплановості представленої інформації, затребуваної різними категоріями користувачів; привабливого та зрозумілого для користувачів інтерфейсу тощо. Створення віртуального бібліотечного музею має відповідати певному ряду вимог, а саме: наявності концепції відбору інформаційних документів (реальних музейних артефактів і матеріалів, експонатів допоміжного музейного фонду); обґрунтованої сукупності принципів формування віртуального музейного фонду; визначеній формі доступу до електронних експонатів музею (необхідність чи відсутність реєстрації для перегляду, прийнята програма перегляду, обмеження щодо копіювання, опції основного і додаткових меню, супровідні тексти до експонатів); розроблених засад оформлення (стилістичні, ідейні, концептуальні), створення віртуальних екскурсій та ін.

Віртуальний бібліотечний музей дозволяє ефективно вирішувати чимало проблем, притаманних традиційним музеям, що пов'язані з дефіцитом площ, оплатою праці музейників, забезпеченням належних умов зберігання, охорони та доступу до експонатів, потребою спеціального обладнання, недосконалістю сучасного нормативно-правового регулювання музейної діяльності бібліотеки (зокрема, стосовно визначення правового статусу музею, відображення музейної діяльності в статуті бібліотеки, складнощів в організації (обліку) музейного фонду в книгозбірні тощо). Переваги віртуального

бібліотечного музею полягають також у можливості оперативної зміни змісту (концепції) музею, виправлень та доповнень в експозиціях, у можливості переходів (через гіперпосилання) на сайти інших бібліотек і музеїв, у розширенні технічних можливостей подання матеріалів та візуального вивчення різних документів, у посиленні ефекту присутності незалежно від режиму роботи бібліотеки тощо. Таким чином, бібліотекарі відтворюють найкращі культурні традиції за допомогою більш яскравих і образних музейних форм, що стимулює зацікавленість і розвиток самосвідомості відвідувачів, зростання їх культурного рівня [4, с. 29]. Головною метою віртуального бібліотечного музею є привернення уваги користувачів до книгозбірні як центру суспільного і культурного життя, осередку змістовного дозвілля; акумуляція інформації про розвиток бібліотеки та культури певного краю, а також популяризація книги, читання і бібліотечної професії [7; 8].

Перші віртуальні музеї у вигляді веб-сайтів з'явилися на початку 1990-х рр. (у США, Англії, Франції). Переважно, це були сайти реальних музеїв, але згодом виникли і веб-сайти «фізично не існуючих» музеїв. В Україні перші віртуальні бібліотечні музеї з'являються на початку XXI ст., відтоді дедалі більше різновидів музеїв при бібліотеках стають доступними в Інтернеті. Загалом, існує багато видів віртуальних бібліотечних музеїв: літературні, краєзнавчі, історико-етнографічні, меморіальні (як правило, особи, ім'я якої носить книгозбірня), історії бібліотеки та ін. (наприклад, віртуальний бібліотечний музей письменника Б. Лавренюва (1891–1959) Херсонської ОБЮ ім. Б. Лавренюва; «Харківська медична школа в назвах» Наукової бібліотеки Харківського національного медичного університету; Музей історії НБУ імені Ярослава Мудрого та ін.). Досить поширеним є такий різновид віртуального бібліотечного музею, як музей історії бібліотеки (бібліотечної справи), який документально розкриває основні етапи розвитку окремої книгозбірні чи бібліотечної справи у певній місцевості (місті, районі, області), переважно, за тривалий період часу [8]. Електронні колекції такого музею містять світлини, малюнки, картини, діаграми, графіки, звукозаписи, відеоматеріали, статті з періодичних видань і збірників, книги, видавничу продукцію бібліотеки та ін. Поширеними є також віртуальні музеї книги (наприклад, віртуальний музей книги в Херсонській ОУНБ ім. О. Гончара, електронний музей книги Кіровоградської ОУНБ імені Д. І. Чижевського, віртуальний музей книги Національної бібліотеки України для дітей та ін.).

Віртуальний бібліотечний музей виконує ті ж самі соціальні функції, що й реальний музей, а саме: меморіальну, культурологічну, науково-дослідну, інформаційну, освітню, інтеграційну, комунікаційну, науково-просвітницьку, виховну, що дозволяє йому реалізовувати основні завдання із збереження пам'яток культури (зокрема, книжкових пам'яток), з популяризації книги і читання, з розкриття розвитку бібліотечної справи краю та

ін. Серед зазначених виділяються науково-дослідна (формування знань в області теорії і методики збору, зберігання, обробки та використання музейних предметів), меморіальна та культурно-просвітницька функції. Так, здійснення науково-дослідної функції музею передбачає: організацію роботи в архівах, бібліотеках, музеях та в інших закладах з метою виявлення і опрацювання матеріалів, що відповідають потребам музею; розробку концепцій й програм з розвитку музею та участь у відповідних проектах інших установ, підприємств, організацій; організацію наукових конференцій, симпозіумів, семінарів, практикумів; проведення НДР відповідно до профілю музею і бібліотеки; формування на базі музею дослідницької історико-краєзнавчої лабораторії (наприклад, з історії бібліотек регіону, історії бібліотечної справи, бібліотечних музеїв і музейних бібліотек, з розвитку бібліотечного краєзнавства тощо); здійснення цільових дослідницьких проектів; привернення уваги вчених до вивчення історії бібліотеки та різних аспектів її діяльності шляхом популяризації відповідних знань тощо.

Меморіальна функція віртуального бібліотечного музею полягає у збереженні сукупності зібраних документів з метою їх передачі наступним поколінням. Вона спирається на формування, збереження і популяризацію документів як носіїв культури й історичної пам'яті. При цьому слід розуміти, що публічна бібліотека разом з музеєм не просто транслює культуру, а постійно відтворює духовні цінності з метою їх багаторазового повторного використання як в текстовій формі, так і в формі мовної комунікації, сприяючи культурній спадкоємності поколінь. Меморіальна функція музею здійснюється через збір, зберігання, вивчення і експонування меморіальних та інших музейних предметів з метою увічнення пам'яті про видатних діячів бібліотечної справи, представників науки, культури, мистецтва тощо. У здійсненні меморіальної функції чітко простежуються три загальних напрями діяльності: бібліотечно-інформаційний, музейний і науково-дослідний, причому спостерігається тісний їх взаємозв'язок в усіх аспектах бібліотечної роботи, що підтверджує гармонійну однаковість бібліотечно-музейної структури як єдиного поліфункціонального культурного закладу.

Створення віртуального бібліотечного музею сприятиме виконанню культурологічної функції книгозбірні (залучення широкого кола користувачів до національних надбань культури і наукової думки; осмислення досвіду роботи книгозбірні у взаємозв'язку з досягненнями прогресу науки, освіти, культури та ін.); розширенню інформаційної функції бібліотеки (використання результатів діяльності музею у науково-освітній, громадській сфері та у загальному поширенні інформації та знань; налагодження систематичного обміну інформацією з музеями, бібліотеками, архівами; участь в організації спільних заходів, круглих столів та ін.; представлення та поновлення віртуального музею на сайті бібліотеки

тощо); поглибленню освітньої функції (проведення екскурсій та лекцій для учнів середніх шкіл і студентів вищих навчальних закладів; залучення молоді до заходів, спрямованих на розвиток патріотизму на державному та регіональному рівнях; формування зацікавленості свідомих громадян до наукової творчості і престижу інтелектуальної праці); посиленню інтеграційної функції (інтеграція та консолідація ресурсів бібліотек, музеїв, архівів в електронному середовищі; активізація партнерської взаємодії між освітніми та культурними закладами краю; розробка спільних програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців бібліотек, музеїв та архівів тощо); комунікаційної (сприяння розвитку координації та кооперації діяльності бібліотек та бібліотечних музеїв; налагодження контактів і співпраці з музеями, архівами та іншими культурними й освітніми закладами; установлення зв'язків зі ЗМІ; організація спільної участі в проведенні сумісних заходів з різними асоціаціями, спілками, товариствами тощо); сприятиме розвитку екскурсійно-туристичної функції (екскурсійне обслуговування відвідувачів; установлення зв'язків із туристичними агенціями та структурами; уведення музею до складу туристичних маршрутів міста й області та ін.) та ін.

Певна експозиція в електронному форматі віртуального бібліотечного музею пропонується як послідовність «вікон», що відкриваються на сайті бібліотеки [3, с. 65]. Свій «маршрут» віртуальний відвідувач визначає через опції основного меню, отримуючи інформацію про структуру і змістове наповнення бібліотечного музею. Віртуальний бібліотечний музей створюється у вигляді інформаційно-пошукової, довідкової та навчальної адаптивної гіпермедіасистеми, доступної в мережі Інтернет. Віддалений користувач знайомиться з експонатами музею через опції основного меню, отримуючи інформацію про музей бібліотеки і його експонати, про видатних осіб, географічні й архітектурні об'єкти, що згадуються в експозиції, про книги та інші документи. За допомогою супровідних текстів віртуальної екскурсії є можливість переходу до безпосереднього ознайомлення зі змістом оцифрованих першоджерел. Як правило, у віртуальному бібліотечному музеї представлено значно більше музейних матеріалів, ніж на реальних експозиційно-виставкових стендах, як наприклад, у віртуальному музеї історії НБУ імені Ярослава Мудрого, де у трьох розділах представлено всі періоди її розвитку, на відміну від експонатів двох експозиційних стендів, розміщених у вестибюлі головного корпусу бібліотеки [5].

Одним з спонукальних чинників створення віртуального бібліотечного музею та внесення змін до його експозиції слугує підготовка до ювілейних заходів. Так, наприклад, ідея створення віртуального музею історії Одеської національної наукової бібліотеки виникла у 2014 р., коли фахівці ОННБ розпочали роботу з підготовки відзначення 185-річчя першої публічної книгозбірні в Україні [6]. Ефективність, повнота наповнення експозицій

віртуального бібліотечного музею, інтерес до нього залежать від рівня науково-дослідної, пошукової роботи бібліотеки, її систематичних краєзнавчих досліджень, кооперації та координації діяльності з іншими культурно-освітніми закладами. Створення та організація роботи віртуального бібліотечного музею, зокрема з історії бібліотеки, дозволяє краще усвідомити цінність бібліотечної професії, нових можливостей сучасної книгозбірні, прагнення підтвердити соціальну значимість закладу, дає можливість книгозбірні знайти своє творче обличчя, істотно підвищити цінність і затребуваність її фондів, які включають не тільки загальнодоступні видання, але й меморіальні книжкові колекції, що пов'язані, зокрема, з окремими особами, які зробили значний внесок у розвиток освіти, науки, культури тощо [8]. Функціонування віртуального бібліотечного музею істотно розширює спектр діяльності книгозбірні, додаючи до традиційних форм бібліотечної роботи музейні та архівні: створення експозицій, проведення віртуальних екскурсій, збирання меморіальних колекцій та архівних документів, поглиблення та розширення науково-дослідної, видавничої діяльності тощо [2].

Бібліотечні заклади, що мають віртуальний бібліотечний музей, використовуючи у своїй роботі основні елементи музейної діяльності, формують новий творчий стиль та імідж закладу, який стає більш привабливий для користувачів; краще розкривають інформаційний, науково-освітній та культурний потенціал фондів бібліотеки; пропагують документи, які можуть бути в подальшому використані в науково-дослідній діяльності користувачів. Віртуальний бібліотечний музей дозволяє залучати до книгозбірні додатковий контингент читачів та більш ефективно та цілеспрямовано вести інформаційно-бібліотечну, культурно-просвітницьку та культурно-освітню діяльність закладу серед населення. Зокрема, віртуальний бібліотечний музей з історії бібліотеки дозволяє краще зрозуміти проблеми покращення ефективності діяльності книгозбірні, знайти шляхи їх вирішення, сприяє глибшому розумінню розвитку не тільки самої бібліотеки, але й бібліотечної справи в цілому.

Завдяки створенню та функціонуванню віртуального бібліотечного музею набувають розвитку такі інноваційні напрями НДР бібліотечно-інформаційній діяльності, як: розгортання та посилення наукових досліджень бібліотеки; персоніфікація історичних досліджень; створення корпоративних електронних ресурсів, тематичних покажчиків та каталогів, баз даних музейних предметів, експонатів, персоналій тощо; організація нових профільних сайтів, електронних виставок та ін.; залучення до НДР фахівців з різних дисциплін (історії, краєзнавства, музеєзнавства, етнографії, мистецтвознавства, культурології, соціології, педагогіки тощо), які визначатимуть основні напрями пошуку матеріалів експозиції, акцентуватимуть увагу на особливо цінних музейних предметах та ін.

[1, с. 22–23]. Звичайно, функціонування віртуального бібліотечного музею в багатьох аспектах дає можливість набагато ефективніше подолати ті проблеми, що постають під час формування та роботи реального бібліотечного музею. Проте, залишаються ще невирішеними питання розробки норм робочого часу на «музейну частину» роботи бібліотеки і відповідного фінансування музейної діяльності; постають певні питання спеціального навчання бібліотекарів методики оформлення віртуальних музейних експозицій, крім того, – у створенні музейних експозицій повинні брати участь фахівці з програмування, з комп'ютерної техніки та ін. Є також певні труднощі з веденням бухгалтерського обліку. Для ефективної діяльності віртуального бібліотечного музею бракує методичних розробок, які розкривали б особливості музейної роботи в бібліотеці, специфіку створення експозицій та бібліотечно-музейних виставок, складні питання роботи з предметами музейного значення з урахуванням специфіки бібліотеки тощо. Втім, віртуальний бібліотечний музей може стати бажаним «веб-місцем» для зустрічей та дискусій в Інтернеті дослідників з історії, краєзнавства, бібліотечної, музейної та архівної справи, знавців та любителів старовини. Основними перевагами діяльності такого музею є: доступність для віддалених користувачів, що мають вихід до мережі Інтернет; ознайомлення з документами та музейними предметами в електронній формі; надання можливості вільного спілкування між користувачами (через коментування та обговорення матеріалу), а також отримання додаткової інформації шляхом використання гіперпосилань; спрощення музейної складової роботи бібліотеки. Безумовно, робота музею постає в прямій залежності від розвитку НДР бібліотеки; проведення систематичних краєзнавчих досліджень; від рівня розвію культурно-просвітницької роботи, бібліотечного краєзнавства, виставкової, музейної діяльності; від кооперації та координації науково-дослідної та музейної діяльності бібліотек, музеїв та архівів краю. Отже, віртуальний бібліотечний музей стає важливим чинником поширення культурних цінностей і прилучення громадян до історії і культури в цілому. Як своєрідна форма подання різноманітних ресурсів бібліотеки, він може бути створений будь-якою бібліотекою, за умови наявності достатньої кількості музейних матеріалів, відповідного технічного обладнання та інформаційних технологій.

Список використаних джерел:

- 1) Гареев К. Р. Инновационные направления развития музея истории научной библиотеки (из опыта работы) / К. Р. Гареев // Інтеграція бібліотек до соціально-комунікаційних процесів суспільства: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 листопада 2010 р.). – Харків: ХДУХТ, 2010. – С. 20–25
- 2) Иванова Н. В. Музейные экспозиции в библиотеке: особенности создания и использования в краеведческой работе библиотек: методические рекомендации [Электронный ресурс]. – URL: http://milayanata1979.blogspot.com/2016/01/blog-post_30.html

- 3) Лосиевский И. Я. Музей книги в научной библиотеке: проблемы создания единого комплекса материальных и виртуальных экспозиций / И. Я. Лосиевский // Вестник Библиотечной ассамблеи Евразии. – 2008. – № 1. – С. 64–69;
- 4) Музей в библиотеке: О чём напомнил старый патефон: Из опыта работы музеев в библиотеках Псковской области / Сост. А. Л. Левченко, Т. В. Пашкевич. – Псков: Псковская ОУНБ, 2015. – 100 с. – URL: <http://ru.calameo.com/read/00083198746f066a7e3f0>
- 5) Музей історії Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.nplu.org/muzei/index.html>
- 6) Скарбниця культури: Музей історії ОННБ [Електронний ресурс]. – URL: <http://odnb.odessa.ua/virtual-museum/>
- 7) Соколов В. Ю. Використання електронних експозицій у роботі музеїв історії бібліотек / Віктор Соколов // Бібл. вісник. – 2018. – № 2. – С. 24–33
- 8) Соколов В. Ю. Створення та функціонування музеїв історії бібліотек: досягнення та перспективи / Віктор Соколов // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2018. № 3. С. 31–44
- 9) Черченко О. Є. Головні теоретико-структурні ознаки віртуального музею, можливості та перспективи / О. Є. Черченко // Вісник ХДАК. – Вип. 12–13. – Харків: ХДАК, 2004. – С. 109–115